Akademie výtvarných umění v Praze
Studijní program Výtvarná umění/ Volné umění

DIPLOMOVÁ PRÁCE

DRUŽE TITO MI SE KUNEMO
DA SA TVOGA PUTA NE SKRENEMO

DRUŽE TITO MI SE KUNEMO
DA SA TVOGA PUTA NE SKRENEMO

Vypracoval: BcA. Mgr. Jiří Gruber
Vedoucí diplomové práce: Prof. MgA. Tomáš Vaněk
Oponentka diplomové práce: MgA. Alžběta Bačíková PhD.

Akademický rok 2025/2026

“Na vesnické louce, kde si vybíráte strany a nehraje zde žádná role místní vlastenectví, je možné hrát prostě pro zábavu a cvičení: ale jakmile se objeví otázka prestiže, jakmile pocítíte, že vy a nějaká větší jednotka budete zneuctěni, pokud prohrajete, probudí se nejdivočejší bojové instinkty.” (George Orwell)

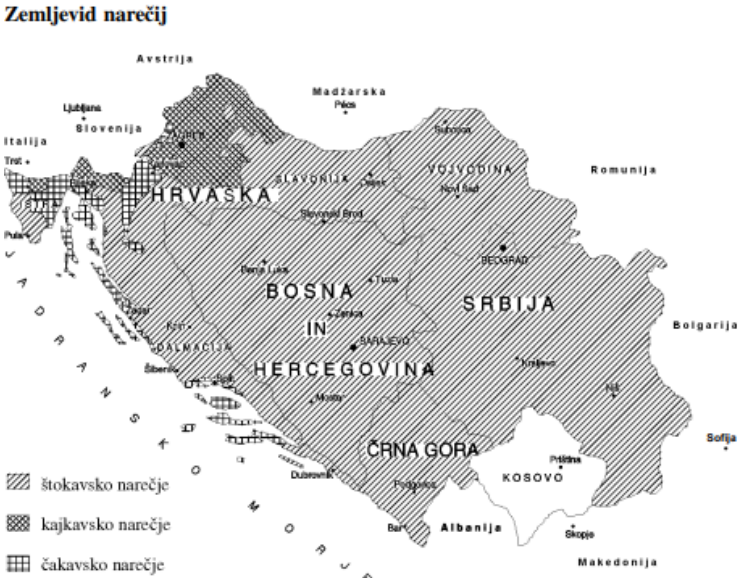
“*Na stadionech Maracanã a Maksimir není nikdo, kdo by slavil nebo truchlil; stadiony jsou přízračnými betonovými ruinami, které se velmi podobají dávno zchátralým socialistickým továrnám; týmy bezcílně bloudí v páté evropské lize, zatímco unavení a zbití fanoušci to vzdali – fotbal, kluby, státy a nakonec i sami sebe. Šťastný Den národní bezpečnosti, milovníci fotbalu…*” (Boris Dežulović)

1. TÉMA

Politika do sportu nepatří. Tato prostá věta by se měla nechat vytesat do kamene…A ten kámen následně někdo vzít a rozdrtit na prach.

Máloco totiž může představovat větší pomýlení, než právě tolik omšelá fráze. Své by o tom mohli vyprávět v bývalé Jugoslávii. Někdejší záložník milánského AC Zvonimir Boban má na kontě mimořádně bohatou klubovou kariéru, s Rossoneri čtyřikrát slavil Scudetto, stal se i vítězem Ligy mistrů a v roce 1998 byl součástí legendárního chorvatského reprezentačního týmu, jenž si na fotbalovém mistrovství světa ve Francii senzačně dokráčel až pro bronz. Jeho nejslavnějším okamžikem na fotbalových trávnících však už navždy zůstane počin, řečeno fotbalovou hantýrkou, vpravdě nesportovní. Ikonické záběry chorvatského plejera, kterak během ostře sledovaného derby mezi domácím Dinamem Záhřeb a hostující bělehradskou Crvenou Zvezdou, odehrávajícího se ve vypjaté atmosféře blížících se federálních voleb května roku 1990 nakopává příslušníka obranných sil obletěly svět a pro mnohé se už navěky staly momentem, jenž odstartoval nechvalně proslulý jugoslávský konflikt (nutno podotknout, že takové tvrzení je samo o sobě silně zjednodušující, pokud ne přímo zavádějící). Nebylo tomu ovšem tehdy poprvé, kdy se historie regionu psala mimo jiné přímo na zeleném pažitu. Tématem mé závěrečné práce se tak stal vztah fotbalových ochozů, politicky motivovaného štěpení jazyka a rozpadu jedné federace.

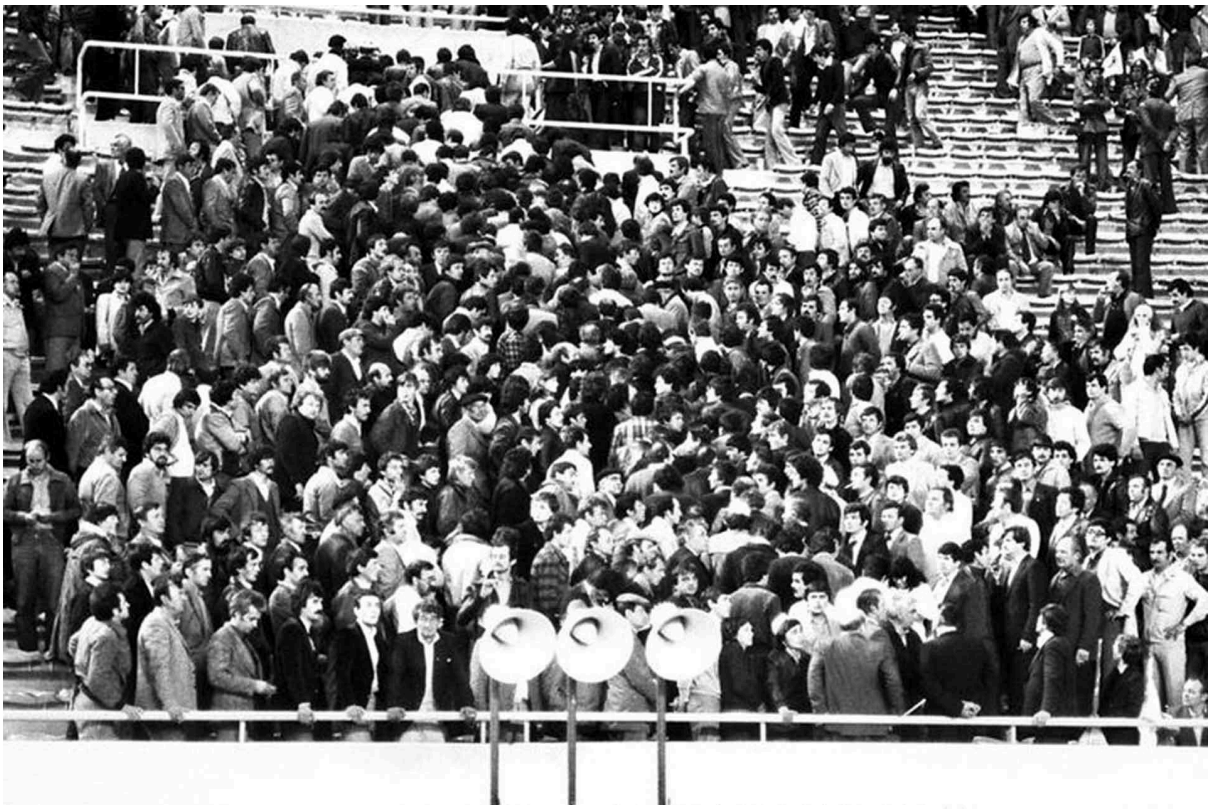
„My máme McDonalds, kde je ten váš?“ Tento lakonický popěvek se 13. května 1990 rozléhal takřka po celém záhřebském stadionu Maksimir. Provozovatelé největšího světového řetězce s rychlým občerstvením a jednoho z ikoničtějších symbolů moderní globalizace by byli pravděpodobně hrdí na to, že se přítomnost jejich značky stala relevantním argumentem v tehdy stále zesilující diskusi o tom, který z národů je lepší: Srbové nebo Chorvaté. Tato mírně úsměvná anekdota by pravděpodobně mohla posloužit jako případová studie pro reflexi vztahu východoevropských společností k západní kultuře. To by ostatní chorály, které se toho jarního odpoledne ozývaly stadionem v Záhřebu, nesměly mít mnohem vážnější a zlověstnější tón a jugoslávskou federaci by namísto potenciální “mcdonaldizace” nesměla zpustošit vleklá občanská válka…

obr.1 - rozprostření hlavních balkánských nářečí

Téměř na den o deset let před kláním na záhřebském Maksimiru, konkrétně 4.května 1980, bylo ve čtyři sta kilometrů vzdáleném Splitu na programu jiné derby. Opět v něm figurovala bělehradská Crvena Zvezda, jež i v tomto případě poměřoval síly s chorvatským soupeřem - tentokrát však s Hajdukem Split. Tehdy ještě zpochybňování úřední celistvosti nebylo na pořadu dne, přesto se toho dne událo něco, co mělo z dnešního pohledu na budoucí rozpad jugoslávské federace snad ještě větší symbolický vliv.
Pouhých pár minut před koncem prvního poločasu hlavní sudí utkání na pokyn organizátorů přerušil. Narůstající šum nervózních tribun prořízlo až zachrčení ampliónu. Desítkám tisícům přítomných diváků, dvaadvaceti plejerům rozličných, převážně jugoslávských národností neklidně přešlapujícím po hřišti i všem členům realizačních týmů byla oznámena skličující zpráva. Předseda Svazu komunistů Jugoslávie, vrchní velitel ozbrojených sil SFRJ, vůdce jugoslávského protinacistického odboje za druhé světové války a dlouholetý prezident Socialistické federativní republiky Jugoslávie, maršál Josip Broz Tito zemřel. Hrobové ticho ochromených ochozů se přes občasné více nebo méně náhodné pokřiky proměnilo až ve spontánní zpěv tisíců hrdel. „Druže Tito mi ti se kunemo da sa tvoga puta ne skrenemo“, neslo se však svorně tribunami namísto klubových chorálů. Zmíněný Hajduk Split přitom po celou dobu federální existence představoval prakticky jediný velký fotbalový klub, jenž přežil druhou světovou válku. A stalo se tak navzdory tomu, že se odmítl účastnit tehdy provizorně ustanovené fotbalové ligy fašistické Itálie. Tato okolnost ještě upevnila

výsadní pozici Hajduku coby partyzánského klubu číslo jedna a Splitu jako nezlomné tvrze antifašismu. Navíc máloco vystihovalo povahu tehdejšího mnohonárodnostního státního zřízení jako právě květnové klání mezi Hajdukem s bělehradskou Zvezdou - souboj mezi chorvatským a srbským týmem, bosenští arbitři a hráči rozličných národností z celé země. Všechny v ten okamžik spojilo zasáhnutí smutnou zprávou - aby stejný moment prakticky předznamenal krvavý rozpad jejich federace...

obr.2 - diváctvo během utkání Hajduku Split a Crvene Zvezdy Beograd 4.května 1980

Jazyk, považovaný za nejrozšířenější nástroj lidské komunikace, představuje abstraktní strukturu schopnou uchovávat a přenášet informaci. Jde o rozmanité systémy znaků (původně však nejspíš i gest, zvuků a rytmů), na kterých se daná lidská společenství dohodla, aby se jejich prostřednictvím mohla koordinovat, sdílet mezi sebou zkušenosti nebo si vyprávět příběhy. Fenomén jazyka jako takového je mnohem starší než jakýkoli jazyk, který jsme schopni pojmenovat (především kvůli skutečnosti, že mezi vznikem jazyka a zrodem písma zeje propast dlouhá desítky tisíc let.[1])

Chorvatština, černohorština, bosenština i srbština vycházejí ze stejného nářečí - štokavštiny. Přestože již nejstarší dochované zdroje vykazují mezi zmíněnými jazyky mírnou odlišnost, až do rozpadu jugoslávské federace byly všechny považovány za regionální varianty jazyka jediného - srbochorvatštiny.

[1] pozoruhodné přitom je, že důkazy pro to jsou mimo jiné i genetického (např. přítomnost genu FOXP2)) či dokonce anatomického rázu (stavba hrtanu)

Úředním jazykem Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, pozdějšího království Jugoslávie (zprvu ještě nazývaného „srbsko-chorvatsko-slovinské království“) se srbochorvatština stala po konci první světové války, jež znamenala zánik jak habsburské monarchie, tak osmanské říše. Po drtivou většinu existence Socialistické federativní republiky Jugoslávie potom srbochorvatština plnila roli státního jazyku i ve čtyřech ze šesti jejich republik. Při zmiňovaném rozpadu jugoslávské federace však logicky jednu z ústředních rolí sehrály národní sebeuvědomění a s ním ruku v ruce jdoucí jazyková identita. Následná situace okolo srbochorvatského jazyka je dodnes předmětem sváru - někteří lingvisté (např. Radovanović, 2003; Rehder, 1998) dospěli k závěru, že se tento jazyk se rozpadl a rozdělil na čtyři různé jazyky (srbštinu, chorvatštinu, bosenštinu a černohorštinu) – podobně jako se latina rozdělila na italštinu, francouzštinu, španělštinu, portugalštinu, rumunštinu atd. Jiní se domnívají, že se s jazykem samotným nic nestalo – buď proto, že srbsko-chorvatský jazyk ve skutečnosti nikdy neexistoval (např. Auburger, 1999), nebo proto, že „lingvisticky“ existuje nadále prakticky nezměněn (např. Kordić, 2010). Podle této (mezi lingvisty dnes převládající) teorie jsou “pouze” jeho standardní varianty z politických důvodů považovány za samostatné jazyky (např. Thomas, 1994; Bugarski, 2000;).

Podobně jako tomu bylo v mnoha jiných případech vzájemného kulturního vymezování, rovněž během štěpení srbochorvatského jazyka se jako jedna z ústředních výchozích strategií brzy ukázal purismus[2]. To platí zejména pro chorvatštinu (v rámci níž byly purizující snahy přítomny už v době loutkového chorvatského nacistického státu během druhé světové války.) Především na počátku 90.let byla vytvořena řada novotvarů, jejichž stěžejním účelem bylo odlišit se od všeho, co bylo považováno za „srbské“. Srbští nacionalističtí lingvisté zaujaly poněkud odlišný přístup. Většina z nich se přikláněla k názoru, že srbština a chorvatština jsou stále jedním jazykem, přičemž se jedná o „srbštinu” jež byla „uzurpována” jinými národy. Ti, kteří se takovému jevu aktivně nebránily, byli potom označovány za komplice “tichého vraždění srbského jazyka“.

Diskursivní rozvíjení bosenského jazyka na sebe nenechalo dlouho čekat. Snaha nacházet v dobovém jazykovém korpusu výlučně bosenské morfologické, lexikální nebo fonologické atributy však představovala obzvláště náročný úkol, jelikož mnohá ze specifik už posloužila coby nástroje vymezení se pro chorvatské národovce, potažmo pro část těch srbských. „Řešení“ bylo během 90.let na lexikologickém poli nalézáno v mohutném prosazování slov tureckého původu a, zatímco v rámci fonologie začaly být s podobnou

[2] Pozoruhodná je přitom souvislost s jazykovou “čistotou” češtiny. Ta platí za mimořádně striktní jazyk připouštějící naprosté minimum spisovných variant projevu především díky mohutné snaze o vlastní sebevymezení během národního obrození v druhé polovině 19.století.

intenzitou protežovány tzv. zadopatrové třené souhlásky.
Rovněž v případě černohorského národa byla coby strategie vedoucí k ustanovení nového jazyka volena snaha vytyčit a následně zvýraznit soubor jedinečných a tím pádem odlišujících rysů, přičemž hlavním referenčním polem se protentokrát stala srbština. Dobové nazírání černohorsko-srbského vztahu - jenž se z neopomenutelné části odehrával rovněž na poli jazyka - dobře ilustruje citát z roku 2008 „myšlenka politické, vojenské, duchovní, jazykové, etnické a státní rovnosti Srbů a Černohorců byla fatálním klamem pro naivní černohorský lid, který byl ... oklamán a vtažen do srbského národního a státního korpusu“ (Đurović 2008b: 6)
Drobné lingvistické rozdíly na úrovni zvukových prostředků jazyka, tvarosloví, větné skladby nebo do jisté míry i slovní zásoby se tak i v tomto případě bryskně proměnily v politický nástroj. Označení jazyka používaného v Černé Hoře za černohorský (a nikoliv srbochorvatský) bylo navíc vykládáno coby projev vysokého kulturního povědomí černohorské společnosti, kterého bylo dosaženo navzdory nepříznivým politickým podmínkám (jazyk jako vyjádření stavu mysli a projev duchovní jednoty národa). Srbská strana ve stejný okamžik volila strategii asimilace, jejíž součástí bylo popírání takových rozdílů nebo přinejmenším jejich lingvistického nebo politického významu. Cíl byl zřejmý - deklarovat jazykovou jednotu a právě na základě takové konstelace následně uskutečnit politickou doktrínu připojení Černé Hory k Srbsku. Nejedná se o stav, který vzniká přirozeně, je to hluboce politická záležitost“.
Jak vidno, “bitevní pole” jazyka tak v lecčems připomínalo právě fotbalové arény...

obr.3 - krabička cigaret Drina s “trojjazyčným” varováním o škodlivosti kouření

Rostoucí politické a ekonomické krize po Titově smrti postupně v průběhu 80. letech vedly k nárůstu nacionalistických a separatistických nálad mezi širokými vrstvami obyvatelstva. A fotbalové arény představovaly pro jejich otevřené projevy přímo živnou půdou. Ruku v ruce s houstnoucí politickou atmosférou kráčela rovněž proměna fanouškovské kultury. Vzorem se mladým a rebelujícím fanouškům začaly stávat angličtí rowdies či italští tifosi – v obou případech společenství fotbalových příznivců vykazujících jistou míru organizovanosti a i identitárních postojů. Tak se nejvěrnější fanoušci Red Star Belgrade začali nazývat „Delije“, jejich hlavní městští rivalové z Partizanu byli stále více známí jako „Grobari“, fanoušci Dinamo Zagreb vytvořili později nechvalně proslulou frakci s názvem „Bad Blue Boys“, příznivci Hajduku „Torcida“ a tak dále a tak dále…
Že právě (institucionalizovaný) sport může představovat mimořádně vhodné pole pro tvarování kolektivní identity, je poměrně zřejmé. Podobně tak je tomu se skutečností, že sportovní kolbiště (a fotbalové ochozy a trávníky rozhodně nevyjímaje) mnohdy přímo slouží jako bašty nacionalismu. (Maguire a Poulton 1999). Ještě dál jdou ovšem (Bishop a Jaworski 2003, 244) když prohlašují, že sport coby lidská činnost „vyvolává stereotypy, obecné odkazy, sdílenou sportovní a vojenskou historii a nadčasovost národa, který překlenuje mýtickou minulost a neurčitou budoucnost“. Nikoli náhodná je v této souvislosti i sportovní rétorika - všechna označení typu vítězství, porážka, ale i zdánlivě nevinné výrazy jako útočník či obránce jsou prodchnuty zvnitřněným militarismem.

obr. 4 - události na záhřebském stadionu Maksimir 13. května 1990

Sportovní nacionalismus, se kterým se klubová příslušnost zejména na sklonku fungování jugoslávské federace začala volně prolínat má tak mnohem blíže k tomu, co bývá označováno za „imaginární komunitu“ (Anderson: 2004). Podle této teorie nepředstavuje (kromě dalších podobných skupin) národ komunitu v původním slova smyslu, protože „členové i toho nejmenšího národa nikdy nepoznají většinu svých

spolubydlících, nesetkají se s nimi, ani o nich neslyší, přesto v myslích každého z nich žije společenství.“. S výjimkou válečných dob jsou toto „společenství“ a příslušnost k němu o kterých Anderson hovoří, nejsilněji mobilizovány během mezinárodních sportovních událostí. Sport tak nejen že poskytuje prostor pro vyjádření národní svornosti, ale stává se přímo hmatatelným a pevným důkazem existence národa. (Anderson: 2004).
Z historie jsou nám ostatně známy případy četných kultur, v rámci kterých sportovní klání sloužila coby politický nástroj nebo se jejich prostřednictvím “inscenovala” bitevní klání… (Wengrow, Graber: 2023) Jugoslávský příběh nám ukazuje Zde je třeba zmínit rovněž fakt, že mnoho budoucích členů paramilitantních milic i lidových armád se totiž rekrutovalo přímo z tehdejších “hooligans”. Příslušnost k určité fanouškovské skupině a aktivity s ní spojené tak do určité míry sloužily jako jakýsi „předvojenský výcvik“ (Čolović 2000, 348). Případ bývalé Jugoslávie nám tak dobře ukazuje, že představa “bezpečného” poměřování se na předem vytyčeném poli ohraničeném lajnami z vápna a opatřeném sofistikovaným systémem pravidel zabraňujícím násilnému počínání může za své vzít velmi rychle a že se konflikt ze zeleného pažitu může do ulic přenést ve vskutku “odzbrojující” míře…

obr. 5 - Gradski stadion u Poljudu v chorvatském Splitu

Na nejobecnější rovině bych za důvody k volbě tématu diplomové práce nejspíše označil svůj přirozený zájem o kulturu, geopolitiku a fotbal. Dalším podnětem určitě byl i můj někdejší pobyt v Bělehradu, kde jsem díky absolventské stáži strávil před necelými čtyřmi roky přibližně tři měsíce. Přiznám se, že mi formulace “možnosti

tématu” přijde natolik neurčitá a obecná, že bohužel moc nevím, co přesně si pod ní představit - podobným způsobem nakonec vnímám i “obecný záběr” tématu…Potenciální jedinečnost volby tématu pro změnu vnímám ve skutečnosti, že se jím na poli výtvarného/audiovizuálního umění doposud zabývalo pouze pár autorek a autorů (viz předposlední odstavec).

2. PROCES

Proces vzniku vnímám - jak už to tak v podobných případech bývá - jako poměrně složitý. Soudím, že je tomu tak z několika důvodů. Prvním je už prostá skutečnost, že diplomové práce na AVU platí za fenomén, jenž je relativně výrazným způsobem exponován. Z toho přirozeně pramení směsice vzrušení a více či mírně ochromujícího tlaku. Za další okolnost zapřičiňující ne zrovna hladký průběh celého procesu bych označil fakt, že s tvorbou jako takovou paradoxně nemám příliš velké zkušenosti. Více jsem toho během studií nakonec vyprodukoval v oblasti kulturní publicistiky nebo umělecké teorie (i to samo o sobě má jistě své příčiny, ale jejich reflexe by už zřejmě přesahoval rozsah této pasáže) Do třetice (všechny roviny přitom považuji za do jisté míry provázané) se do povahy procesu významným způsobem propsala a propisuje má materiální situace, kdy je práce na diplomovém projektu delegována do časoprostoru, jenž mi zbývá po výkonu činností nezbytných k obživě. Konzultace byly rozhodně klíčové, jako důležitý zpětně nahlížím i jejich systematické zpravidelnění.

3. PROSTŘEDKY

Víceméně záhy jsem se začal v rámci své diplomové práce klonit k audiovizuálním formátům, přesněji řečeno k útvaru někde na pomezí audiovizuální koláže a videoeseje. Činím tak především proto, že podle mého názoru nabízejí zajímavé manévrovací pole pro zacházení s jazykem, který je jedním z ústředních námětů projektu. I tentokrát, podobně jako v rámci mnohých předchozích děl, jsem se rozhodl pro práci s materiálem, který je v drtivé většině nalezený. Činím tak zejména pro své dlouhodobé sklony k materiální úspornosti. Ty samy jsou motivované jednak vědomím extrémní nadprodukce naší civilizace a druhak již naznačovanou nepřítomností vlastních materiálních a peněžitých prostředků. Strategie se za dobu fungování na AVU příliš nezměnily - v zásadě jde vždy o to komunikovat se světem okolo sebe, přemýšlet, pracovat, bavit se o tom s lidmi, studovat, přijít na to, co z toho člověka nejvíce baví a přitahuje a do toho se plně nořit. Seriózní tématické celky a místy i trocha subverze, ta však časem spíše mizí…Myslím, že cesty k poznání vedou cesty v zásadě tři - dialog, změněné podoby vědomí a cestování.

4. SOUVISLOSTI

V rámci audiovizuální produkce zacházející s archivními materiály nebo náměty mě nějakým způsobem inspirují autoři jako Inuk Silis Høegh, Zack Khalil, ale i například Omer Fast. Inspirativní jsou pro mě však určitě i teoretické reflexe vytyčené problematiky, v jejich rámcích jsem čerpal zejména z prací Snježany Kordić, Srdana

Jovanoviće nebo Darka Suvina. Kořeny úvah ležících v základech diplomové práce jsou nakonec silně ovlivněny i kritickou teorií sportu, za jejíž čelního průkopníka v tuzemském prostředí platí především Vojtěch Ondráček.
Rozpadu jugoslávské federace se částečně věnuje například bělehradské duo Doplgengr. Ve svých dílech (zejména *Fragments untitled #6*) se k podotýkanému tématu rovněž vztahují prostřednictvím audiovizuálně-kolážovitých technik. Na jejich tvorbu jsem víceméně náhodným způsobem narazil díky platformě e-flux a i s přihlédnutím k názvu uměleckého tandemu mi celá okolnost přišla natolik příhodná, že jsem chvíli dokonce koketoval s myšlenkou nějakého dvojprojekčního řešení (k čemuž nakonec nedošlo). Pro změnu reflexi fotbalových stadionů coby svérazných novodobých arén se ve své práci okrajově věnoval např. Josef Dabernig.

5. REFLEXE

Pokud bych se měl vrátit na pole reflektování vlastní tvorby, jedním z mých dlouhodobě nejpalčivějších problémů zůstává jistá "upatlanost" mých prací - ta vychází z neschopnosti výstupy dostatečně cizelovat, čistit a dotáhnout do žádoucích tvarů. I to má dle mého názoru hned několik odůvodnění. Jednak se mi v rámci tvorby dlouhodobě nedaří vypořádávat se neurovývojovou odchylkou zapřičiňující sice schopnost objevovat mnohá plodná témata a intenzivně se pro ně nadchnout, ale rovněž zoufale krátkou expiraci takového zájmu. Bohužel mám navíc na tvorbu přibližně desetkrát méně času a prostoru, než bych chtěl a potřeboval. Nevím, jestli bych se neměl ve svém životě kontinuálně soustředit jen na jednu aktivitu. Necítím se rovněž šťastný v kulturně-politickém millieu západní civlizace a myslím, že i to nakonec představuje jeden z činitelů. Především v rámci institucionalizovaného umění totiž nadále pěstujeme individualismus ve vskutku mimořádné míře.
Mám za to, že se v základních konturách podařilo propojit téma s některými výrazovými prostředky zvoleného audiovizuálního formátu. Prostor pro zlepšení ještě určitě skýtá náprava už výše naznačovaných formálních "nečistot" a nedokonalostí (přinejmenším rozhodně ty, které nejsou záměrem). Pro někoho snad může být diskutabilním i rozsah práce.

Seznam zdrojů a literatury:

Bunčić, Daniel. *Ideologies about the Serbo-Croatian language Separateness vs. Togetherness*

Đorđević, Ivan. *Twenty Years Later: The War Did (not) Begin at Maksimir. An Anthropological Analysis of the Media Narratives about a Never Ended Football Game.*

Hodges, Andrew & Brentin, Dario. *Fan protest and activism: football from below in South-Eastern Europe*

Jovanovic, Srdan. *The Discursive Creation of the 'Montenegrin Language' and Montenegrin Linguistic Nationalism in the 21st Century*

Suvin, Darko. *SAMO JEDNOM SE LJUBI: RADIOGRAFIJA SFR JUGOSLAVIJE*

Zadravec, Michael. *Football, Nationalism, and Violent Conflict*